

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

2 грудня 2014 року в Інституті соціології НАН України відбувся круглий стіл “Сучасна масова свідомість: динаміка і тенденції розвитку”, присвячений 90-літтю від дня народження доктора філософських наук, професора, члена-кореспондента НАН України, заслуженого діяча науки і техніки України, академіка Балтійської педагогічної академії Лідії Василівни Сохань. У центрі уваги учасників обговорення була концепція “життєтворчості особистості”, створена під керівництвом Л. Сохань й успішно розроблювана колективом її учнів і послідовників уже 35 років поспіль. Мала місце змістовна розмова соціологів, соціальних психологів, педагогів про сучасні підходи до осмислення зв'язку особистості та суспільства, про перспективи розвитку наукової “школи життєтворчості”, про впровадження результатів наукових досліджень у практику.

ЛІДІЯ СОХАНЬ, член-кореспондент НАН України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
доктор філософських наук

Від концепції до наукового напрямку: перспективи розвитку ідей “школи життєтворчості”

Перш ніж говорити про перспективи, хотілося б сказати кілька слів про витоки. У 1980-ті роки, коли в науці спостерігався сплеск підвищеного інтересу до проблеми способу життя, наш колектив відділу соціальної психології тоді ще Інституту філософії Академії наук УРСР влився в загальний потік, але обрав свій шлях. Уже в публікації “Спосіб життя” (1980) виокремився соціально-психологічний аспект проблеми. Від цього моменту очолюваний мною науковий колектив міцно ступив на шлях соціально-психологічних досліджень, і всі подальші праці з теми індивідуального людського життя виконано в цьому ключі: “Стиль життя особистості”, “Життя як творчість”, “Життєвий шлях особистості”, “Розумна організація життя особистості”, “Культура життя особистості” та ін. У підсумку ця робота й оформилася у вигляді цілісної концепції життєтворчості.

У словнику-довіднику “Психологія особистості” про неї написано так: “В основу концепції, створеної колективом українських учених під керівництвом Л.В. Сохань, покладено уявлення про *життя людини як творчий процес*. Особистість розглядається як *суб’єкт* життя, в основі існування якого лежить життєтворчість — духовно-практична діяльність особистості, спрямована на творче проектування й реалізацію її життєвого проекту. Розробляючи, коригуючи та здійснюючи свій *життєвий сценарій*, особистість опановує мистецтво жити — особливе вміння, базоване на глибокому знанні життя, розвиненій *самосвідомості* та володінні системою засобів, методів і технологій життєтворчості. Життєтворчість виступає способом виконання поточних, середньострокових і перспективних життєвих завдань. Це процес упорядкування особистісно подієвої картини життя, процес її самовдосконалення. Концепція розробляє й такі поняття, як: “*життєвий шлях особистості*”, “*спосіб життя*”, “*стиль життя*”, “*культура життя*” тощо”.

Напевно, це доволі чітке й енциклопедично вивірене визначення. Але виходячи з сучасних тенденцій у науці, я би сказала таке.

Цей напрям у науці можна було б пов'язати з тим, що зараз позначають терміном креативність, якщо його обернути на ставлення людини до власного життя як об'єкта докладання творчих зусиль. Тоді це можна назвати *креатологією* — наукою про творчу розбудову і здійснення особистістю її індивідуального життя. Креатологія має всі класифікаційні ознаки науки: об'єкт і предмет пізнання, теорію і метод, свій поняттєвий апарат.

Об'єкт креатології — життєтворчість особистості як суб'єкта свого індивідуального життя, відповідального перед суспільством і перед собою за вибір і здійснення свого життєвого шляху.

Предметом креатології є процеси й технологія життєтворчості як способу творчого проектування і здійснення особистістю свого життя.

Теорія креатології формується на ґрунті теорії особистості як індивідуальності та теорії творчої самоактуалізації, змістовно інтегруючись власне в теорію життєтворчості на основі пізнання закономірностей і механізмів індивідуального життєздійснення.

Креатологія має вже деякою мірою викристалізовані поняття і категорії (індивідуальне життя особистості, життєтворчість, мистецтво життя, психологічна і педагогічна технологія життєтворчості, життєвий шлях особистості тощо), збагачується в перебігу свого становлення і розвитку технологічними процедурами діагностики, проектування і коригування життєвого шляху особистості. Вузлові моменти дослідження життєтворчості позначені такими концептами, як *життєтворчість, мистецтво жити, життєвий задум і проект, сенс життя, концепція життя, самопізнання, самовиховання і життєвий вибір*. Життєтворчість — особлива вища форма прояву творчої природи людини. Це духовно-практична діяльність особистості, спрямована на творче проектування і здійснення її життєвого проекту.

Життя людини — процес індивідуальний, тому він має багатоваріантний характер. Проекція майбутнього життя може взагалі не бути присутньою в самосвідомості індивіда, котрий живе, підкоряючись стихії життєвого потоку; проекція життя може зберігатися “подумки”, не об'єктивуючись в письмовій чи якійсь іншій формі; може вкраплятися як фрагмент у записи щоденника, діставати висвітлення в листах, особливо до близьких людей; оформлятися у вигляді життєвого проекту, програми, плану. Нас цікавить саме останній варіант — модель життя як утілення попередньо розроблених особистістю життєвої стратегії, сценарію життя, життєвого проекту.

Актуальність таких досліджень зараз невинно зростає. Проблема мистецтва розбудови особистістю свого індивідуального життя набула виняткового значення за сучасної доби, котру характеризують як добу “шквалу змін”, час глобальних трансформаційних процесів. Опанування вміння жити за цих умов стає життєвою необхідністю для кожного.

Наша головна ідея: людина може і має бути режисером свого життя, творчо розробляти свою життєву стратегію, створювати та здійснювати свій індивідуальний життєвий проект, в якому варто реалізувати свої особистісні устремління як приватної особи і соціально зорієнтовані настанови як громадянина.

Висловлюючи такі ідеї, учений бере на себе особливі зобов'язання — не просто про це говорити, а й усім своїм життям демонструвати на практиці можливість реалізації таких ідей. У своїх міркуваннях з приводу розбудови власного життя я особливу увагу приділяю осмисленню моєї життєвої місії, смислу мого перебування в людській спільноті. В одному із віршів я пишу:

Кто я? Что я? И зачем явилась
В этот мир в морозный, снежный день,
Когда вьюга выла, лютовала,
И дороги замела метель.

Но подобно силе чудодейной,
Сквозь тоскливую, густую мглу
Нежно луч проглянул золотистый,
Словно освятив мою судьбу.
То Фортуна Божьей благодатью,
Может, в долю вкратила елей.
Оттого таинственно сплелися
И печаль и свет в душе моей.
Воспевая жизнь благоговейно,
Пролагаю в ней свои пути.
Да с тяжелой ношей за плечами
Все труднее и трудней идти.
А в просвете солнца через темень
Видится мне то, чем я живу.
Потому так трепетно и чту я
Снежную сибирскую зиму.

Життєвий шлях людини — це не простий шлях. Їй незрідка доводиться долати неймовірні труднощі та перепони. Збивати людину з обраного нею магістрального шляху, вести у бік, а іноді й просто калічити її життя можуть різноманітні спокуси, якими всіяне людське життя. У життєвій програмі особистості важливою є наявність настанови на те, щоб не дати собі піддатися спокусам, уберегти себе від їхньої руйнівної дії. Тому завершити хочу рядками свого вірша “Застереження юнакові”:

У соблазна, помни, колдовская сила,
Если он Далилой тихо подползет,
Не заметишь сразу, что ныряешь в пропасть,
Лакомством заманит, сетью обовьет,
Даже мать родная удержать не сможет,
Распростерши руки, плача и моля.
У соблазна, знай же, дьявольская сила.
Пусть же он сторонкой обойдет тебя.
А коли зацепит, встретишься ты с роком,
Не склоняй же буйной головы,
Раз соблазн коварен, одолеть сумеешь,
Если в поединке не сробеешь ты.

ОЛЕНА ЗЛОБИНА, доктор соціологічних наук,
завідувачка відділу соціальної психології Інституту
соціології НАН України

Життя і творчість “школи життєтворчості”

Хоча трактування самого поняття “наукова школа” доволі багатозначні, можна виокремити кілька ключових характеристик, наявність яких дає право розглядати науковий колектив як “наукову школу”. Це передусім наявність авторитетного вченого, який виступає лідером, об’єднуючи учнів навколо своєї ідеї. Тут жодних сумнівів не виникає. Навіть суто формально перелік регалій Лідії Василівни Сохань вражає: член-кореспондент Національної академії наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, академік Балтійської педагогічної академії, доктор філо-

софських наук, Почесний член Соціологічної асоціації України, лауреат премії Національної академії наук України, що присуджується за видатні наукові праці у сфері історії, філософії, держави та права. Перелік можна продовжувати, але певна, що цей пункт не потребує подальших обґрунтувань, оскільки авторитет Л.Сохань безперечно визнаний науковою спільнотою.

Куди важливішим видається такий критерій — наявність оригінальної науково-дослідницької програми. Справді, вчений може досягти блискучих результатів і бути відзначений усілякими званнями і нагородами, працюючи в річищі розвитку ідей уже наявного напрямку. Проте стосовно Лідії Василівни Сохань можна сміливо стверджувати, що саме їй належить авторство по-справжньому оригінальної наукової ідеї, що подає життя людини як творчий процес.

Третій критерій передбачає наявність механізмів відтворення, що забезпечують наступність наукової традиції. У нашому випадку йдеться про спеціальний науковий підрозділ, що був створений в Інституті філософії тоді ще Академії наук УРСР у 1969 році. Саме тоді відділ філософських проблем психології очолила Л.Сохань. Наголошу одразу і відповідність четвертому критерію, такому як тривалий період діяльності кількох поколінь учених. Відділ цього року відзначає вельми солідну дату — 45 років від моменту створення. У 1990 році він увійшов до складу новоствореного Інституту соціології НАНУ і став називатися відділом соціальної психології. Причому характерно, що Л.Сохань, створивши відділ, працювала в ньому впродовж 40 років. Перші 20 років була його незмінним очільником, а потім ще 20 років залишалася головним науковим співробітником і головним науковим авторитетом відділу, яким керували представники нового покоління “школи Сохань”, які виростили під її орудою.

Зрештою, критерій, що видається найважливішим і стосується наявності каналів реалізації здобутого знання, що роблять внесок наукової школи видимим для всієї наукової громадськості. Для наукового колективу найбільш природним способом презентації своїх досягнень є публікації. І тут знову ж таки дуже добре видно, з чого починається і як розвивається наукова школа. У нашому випадку роль лідера безперечна. Напрямок розвитку школи було визначено в монографії Л.Сохань “Духовний прогрес особистості і комунізм”, що вийшла друком ще 1966-го. А сьогодні перед нами нова, надзвичайно насичена монографія “Життєтворчість як мистецтво. Призначення. Життєтворчість. Доля: Соціологічні нариси, соціально-психологічні есе, інтерв'ю”, в якій зібрано найкраще, створене Лідією Василівною у процесі багаторічної роботи над проблемами життєтворчості. І навіть якби йшлося лише про цю книгу, можна було б з упевненістю говорити про розроблення нового наукового напрямку. Та оскільки предметом нашого інтересу є історія наукової “школи життєтворчості”, спинимося на монографіях, підготовлених учнями і соратниками Лідії Василівни. Фактично в рамках розвитку ідей життєтворчості створено невелику бібліотеку праць школи, в якій понад 50 монографій, як колективних, так і індивідуальних. Причому всі вони тематично доволі близькі, хоч і демонструють поступове розширення дослідницької проблематики. У 1980-ті автори сконцентровані переважно на проблемі образу і стилю життя. У 1990-ті проблематика життєтворчості доповнюється проблематикою життєвих криз. У 2000-х ми спостерігаємо повернення до раніше опрацьованих теоретичних проблем на новому рівні й за нових соціальних умов.

Аналізуючи загалом ці видання, слід зазначити, що вони демонструють відповідність та інші критерії, на підставі яких можна говорити про існування наукової школи. Навіть аналіз назв монографій дає підстави говорити про існування загальної наукової мови. А їхній зміст переконливо демонструє наявність взаємопогоджуваних пояснювальних моделей та спільних зразків розв'язання проблем, що передбачають застосування спільного інструментарію й узгоджених методів інтерпретації.

І нарешті, критерієм наукової школи є наявність кандидатських і докторських дисертацій, захищених за певним напрямом. Що стосується “школи Сохань”, то тільки сама Лідія Василівна підготувала понад 40 кандидатів і докторів наук. Причому ядро наукової школи сконцентроване в тому самому відділі, колись створеному під її керівництвом, де зараз формується вже третє покоління вчених. Якщо доктори наук, які представляють друге покоління, — Є.Головаха, М.Шульга, І.Мартинюк, О.Донченко, О.Злобіна, Н.Соболева, Л.Бевзенко — вчилися у самої Лідії Василівни, то представники третього покоління — це вже учні учнів. Наприклад, О.Резнік став кандидатом, а потім і доктором наук під керівництвом М.Шульги. На виході ще дві докторські дисертації наших молодих колег, консультантами яких є М.Шульга та І.Мартинюк.

І таке активне наукове зростання не випадкове. У принципі спільна наукова праця може бути зорганізована по-різному. Іноді це об'єднання дослідників, спрямованих на розв'язання конкретної наукової проблеми. Іноді це об'єднання навколо лідера, за повного й беззастережного його домінування. І досить рідко це об'єднання дослідників, в якому кожен може максимально розкривати свій творчий потенціал. Саме цей тип наукового об'єднання склався під керівництвом Лідії Василівни. Свобода вибору дослідницької проблеми завжди надавалася не тільки вже визнаним науковцям, а й молодим аспірантам, яких учили розмовляти спільною мовою й використовувати узгоджені методи інтерпретації. Обговорення завжди передбачало серйозний аналіз поданих текстів, але ніколи не зводилося до розгромної критики, а давало новий напрям для наукового пошуку.

І саме цей тип колективної організації значною мірою звів нанівець досить важливу для існування наукової школи проблему підготовки лідером наступника. У принципі з'ясувалося, що уроки Лідії Василівни були добре засвоєні всіма її учнями, а позаяк більшість із них стали докторами наук, то відділ соціальної психології, після того як Лідія Василівна перестала обіймати формальну позицію завідувачки, спокійно пережив керівництво принаймні п'яти її учнів. І це жодним чином не позначилося на змісті й результатах роботи саме внаслідок того, що відтворення типу особистісної культури виключає непрофесіоналізм, підтримуючи єдність напрямку, але водночас визнаючи право дослідника на самостійний пошук. Завдяки Л.Сохань соціально-психологічний напрям в українській соціології став досить впливовим і набув популярності навіть у тих колег, котрі попервах вельми скептично ставилися до самого існування соціально-психологічної проблематики в соціологічних дослідженнях.

І завершити свій виступ я хотіла би словами глибокої вдячності Лідії Василівни Сохань не тільки як фундаторові наукової школи, а передусім як неординарній глибокій особистості, яка завжди була і залишається для нас прикладом реального втілення в життя ідеї життєтворчості.

**МИКОЛА ШУЛЬГА, член-кореспондент НАН
України, доктор соціологічних наук, заступник
директора Інституту соціології НАН України**

Втрата поняття особистості в тезаурусі науки

Із концептуальних засад теорії життєтворчості Л.Сохань ніби за умовчанням випливає, що поняття життєтворчості передбачає особистість як творця свого життя. Вихідне положення цієї теорії саме й полягає в тому, що особистість сама робить

своє життя, вона відповідальна за свою долю, від неї самої залежить, як складеться її життя. Інакше кажучи, домінантою цієї доктрини є особистість.

Однак саме поняття “особистість” в останні два десятиліття в теорії пішло у тінь. Напевно, це мало помітно у психології, але не в соціології та філософії. До того ж сьогодні в теорії це поняття подається як переважно несамостійне. Воно постає з яким-небудь визначенням: соціалізація особистості, цінності особистості, соціальні ролі особистості, ідентифікація особистості тощо.

Однією з причин такого стану справ є відхід теорії і практики від матриці Просвітництва. Філософським підґрунтям теорії особистості були, як відомо, ідеї Просвітництва: гуманізм з його цінностями добра, людинолюбства, усебічного розвитку особистості.

Проте суспільство споживання відкинуло цінності Просвітництва. Українське суспільство ще не стало в повному сенсі суспільством споживання. Більшість населення залишається бідним. Проте воно орієнтується на цінності суспільства споживання і приймає їх. За цих умов конструкт усебічно розвиненої особистості виявився рудиментом, утопічною легендю в реаліях теперішнього життя.

Разом із тим у дискурсі політиків та гуманітаріїв цей конструкт продовжує жити. Прикладом цього є Основний Закон України: “Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов’язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості” (Конституція України, ст. 23).

Безумовно, в суспільстві, де панують цінності споживання, не могли не відбутися принципові зміни в науковій тематиці. У результаті тема особистості почала вимиватися з наукового тезауруса, вона стала відтіснятися на маргінес як наукової проблематики, так і публіцистики.

Добре це чи погано, я не знаю. Чи повернемося ми до цінностей гуманізму — це вже питання філософське. Якщо повернемося, то чи зробимо ми їх знову домінантою виховання особистості? Якщо не зробимо, тоді постає ще одне питання: чи мають вчені й мислителі сьогодні обговорювати цю тематику, розмірковувати щодо неї або це вже безповоротне минуле? Імовірно, людство розвиватиметься на основі іншої матриці смислів і назавжди відмовиться від ідеалу всебічного розвитку особистості. Таке суспільство буде по-іншому розуміти призначення окремих своїх особин, по-іншому розуміти сенс життя людства.

А поки ми перебуваємо в тій теоретичній лакуні, де бенкет править постмодернізм із його всеїдністю. Тут, мабуть, одним із небагатьох якщо не ідеалів, то всіма визнаних орієнтирів є УСПІХ. Тому в центрі досліджень перебуває не особистість, а методики з досягнення успіху. Проте успіх не передбачає ані розвитку особистості, ані її самореалізації, а тільки самоствердження.

Шлях до успіху і життєтворчість — це зовсім різні за змістом процеси. Навіть життєтворчість без акценту на особистості призводить до парадоксів, зокрема до такого, що життя проживає біологічний індивід, в якому в різний час утілюються, живуть кілька різних не звідних одна до іншої особистостей, що реалізують на різних етапах життя не просто різні, як тепер кажуть, проекти життя, а морально несумісні. Цей парадокс з усією гостротою порушує проблему ядра особистості як невіддільного атрибута: якщо нема ядра особистості, то нема й особистості, а є ідентичності, багато ідентичностей.

У теорії ядро особистості тепер розбилося, розкололося на агрегатну множину. Проте з агрегату ідентичностей неможливо зібрати цілісну особистість.

Відсутність або розмитість ядра особистості, наявність ушкоджень у ньому відкривають можливість маніпуляцій з ідентичністю. Особливо поширеними в наші дні стали спекуляції з приводу своїх ідентичностей у минулому. Особистість з ушкодженим ядром легко сьогодні відмовляється від себе, від своїх ідентичностей в минулому,

мабуть, витісняє в підсвідомість всі свої минулі ідентичності, що не вписуються в політичну кон'юнктуру, в такий спосіб вирішуючи проблему морального дисонансу.

Наостанок викладу три короткі тези.

Перша: особистість неможлива без сформованої соціальної відповідальності.

Друга: порушені мною питання — це здебільше філософські проблеми. У зв'язку з цим постає ще одне питання: “А чи добре те, що ми, соціологи, так дистанціювалися від філософії?”

Третя: розкрити все багатство особистості неможливо через одне наукове пізнання. Її космос може відкритися тільки за посередництва всіх можливих засобів розуміння — філософії, науки, мистецтва, літератури.

ЕДУАРД АФОНІН, доктор соціологічних наук, професор кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України

Нова українська реальність, початок якої поклато “приватне життя”

Тектонічними можна назвати зсуви, що їх започатковано на початку ХХ століття у просторі європейської культури її носіями — країнами євроатлантичного ареалу. Цей зсув дістав відображення в теоріях австрійця А.Адлера, швейцарців К.-Г.Юнга, В.Франкла, американця А.Маслоу та ін. Ідеться, головним чином, про зсув розуміння джерел розвитку життєдіяльності особистості від свідомо визначених до зумовлених самою особистістю, зростання значення самодетермінації розвитку людини в її життєвому просторі.

Виходом за межі традиційності можна назвати народжений, таким чином, новий, екзистенційний підхід до розуміння творчої особистості. Її буття відтепер стало звично осмислюватися як процес самотворення і самореалізації людини, яка визначає свою *особистість* та *творчу* силу зсередини, пов'язуючи їх із певними особистісними станами або переживаннями. Розвиваючись у межах психології творчості новий підхід збагачується ідеями творчої еволюції А.Бергсона та екзистенційної філософії М.Гайдегера, дістає блискучу реалізацію в теорії креативності та спонтанності Я.Морено.

Європейські культурні ідеали ширяться світом, втілюючись у так звані суспільно-трансформаційні процеси кінця ХХ століття, що їх нині зазнають політика, економіка, культура і наука країн Центральної та Південно-Східної Європи, республік колишнього СРСР.

У вітчизняній соціально-філософській та психологічній науці серед небагатьох досліджень екзистенційних аспектів творчості й переживання можна назвати праці Лідії Василівни Сохань.

Очоливши з початком 60-х років ХХ століття відділ соціальної психології, а з 1968 до 1978 року Українське відділення радянської соціологічної Асоціації, Лідія Василівна стала ініціатором цілої низки наукових проектів, присвячених проблемам психології та технології життєтворчості, які згодом набули рис наукової школи життєтворчості.

Екзистенційні ідеї “життєтворчої особистості” стали стрижневими лініями низки досліджень, консультантом яких була Лідія Василівна. Національними перлинами серед таких проектів стали: комплекс перших на пострадянському просторі

військово-соціальних досліджень, виконуваний на замовлення Міністерства оборони України, результати якого дістали відображення в монографії “Становлення Збройних сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми” (1994; 2014 – друге видання); психолого-педагогічний експеримент Хортинського національного багатопрофільного науково-реабілітаційного центру, присвячений розвитку творчого потенціалу дітей та навчанню їх мистецтву життєтворчості, результати якого відображені у навчально-методичних посібниках “Психологія і педагогіка життєтворчості особистості” (1996), “Життєві кризи особистості” (1998), “Життєва компетентність особистості” (2003), “Українська наукова школа психології та педагогіки життєтворчості: досягнення, проблеми та перспективи розвитку” (2013) та ін.

Плідна й багатогранна наукова діяльність Лідії Василівни, що розвивалася в лоні екзистенційного підходу, набула особливого забарвлення за нових, посттрансформаційних умов життєдіяльності українського суспільства. Адже чим упевненішою стає в суспільстві індивідуальність (й індивідуальна цінність), тим продуктивнішою стає особистісна творчість, а її уявні світи перетворюються на потужне джерело суспільного розвитку.

Розширюючи межі свого “приватного життя”, людина, за словами П.Горностая, “отримує можливість додаткової самореалізації, проживаючи не одне, а кілька життів, умовно стаючи тим, ким у реальному житті їй стати не судилося. Це відбувається завдяки рольовій децентрації, тобто своєрідному перевтіленню в об’єкт творчості. Творець ідентифікує себе з образом, який формує його творчу уяву. Це супроводжується рольовим переживанням, що виникає у результаті не поведінкового, а чуттєвого програвання соціальних і психологічних ролей, які задаються життям, а також стають наслідком творчості: письменник і актор переживають долю своїх героїв, художник перебуває у просторово-часовому світі створених образів, педагог живе життям вихованців, вчений створює свою наукову картину світу”¹.

Відтепер “пострадянська людина” спрямовується не тільки на задоволення загальносоціальних потреб, але передусім вона спирається на індивідуальні потреби, в тому числі потреби самореалізації. Держава і бізнес дедалі ширше акцентують свою увагу на комунікативному компоненті життєдіяльності суспільства. Теоретичні ж засади і принципи, що їх закладають науковці у нове розуміння суспільної природи, ототожнюються з образом нестійкої, відкритої системи, якій притаманні нелінійний характер розвитку і самоорганізація (Н.Луман, Ю.Габермас), що їх спричинює творчий характер особистості, який неможливий поза феноменом і категорією “приватне життя”, що її утверджувала від перших років Української незалежності наш ювіляр — Лідія Василівна Сохань.

ЛЮБОВ БЕВЗЕНКО, доктор соціологічних наук,
провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Гра на успіх у нелінійному соціумі

Центральна ідея праць Лідії Василівни — концепція життєтворчості для мене завжди була вельми привабливою. Цілком погоджуючись із Лідією Василівною в

¹ Горностай П.П. Личность и время: Творчество как переживание / П.П.Горностай // Психодрама и современная психотерапия. — 2003. — № 4(5). — С. 18–26.

тому, що наше головне творіння — наше власне життя, я не могла надібати для себе той основний нерв цієї ідеї, доторкнувшись до якого можна зрозуміти, відчути (особисто для мене насамперед), як це можливо практично. Розгадка для мене прийшла зненацька, буквально напередодні ювілейних торжеств, коли ми з Лідією Василівною готували інтерв'ю для Вісника Академії наук. Остання фраза, якою вона закінчила це інтерв'ю, звучала так: “Девіз мого життя такий — не кожен може стати Рафаелем, але чому б не спробувати!” І тут я збагнула — це не фраза людини, яка творить себе, опираючись потоку життя, яка йде своїм шляхом попри все; це запрошення до гри — і з Життям за назвою “Стати Рафаелем!”. І отут для мене пазли склалися, я опинилася вже на території своїх концептуальних уявлень, де поняття гри — ключове в описі процесів соціальних змін у соціумі, що вирізняється високою нелінійністю й нерівновагомістю.

Відштовхуючись від цього, я зможу шукати відповідь на головне питання, яке у мене завжди виникало — як виглядає процес життєтворчості за умов обмежень, котрі це саме життя на тебе накладає. Як можлива за цих умов свобода, без якої неможлива жодна творчість. Гра — єдина форма відносин, коли почуття свободи і почуття підпорядкованості правилам не суперечать одне одному. Але щойно ми життєтворчість починаємо трактувати як гру з таким партнером, як Життя, ми опиняємося перед завданням зрозуміти, якими є правила цієї гри, якими ресурсами володіє партнер і де наші ресурси-можливості.

“Стати Рафаелем” можна розшифровувати подвійно — реалізуватися особистісно і реалізуватися соціально. Я поговорю про другу складову, розгляд якої неможливий поза питанням про те, що являє собою той соціум, де відбувається ця соціальна реалізація. Поняттям, що мені допоможе говорити на цю тему далі, буде поняття соціального успіху.

Досягнення соціального успіху в певному сенсі можна вважати тим вирашем, котрий організує одну з наших основних ігор із життям. І тут уже неможливо продовжувати позаконтекстуальні міркування, оскільки смисл того, що називається успіхом, дуже варіативний і залежить від тих конкретних соціальних і культурних умов, в яких ми хочемо цього успіху досягти. Життя як партнер по грі в особі культури пропонує нам цей смисл, а в особі конкретних соціальних інституціональних ресурсів — інструменти його досягнення. І не зрозумівши, на якому контекстуальному майданчику ми граємо, ми не можемо розраховувати на вираш. Звісно, говорити про культурні контури життєтворчості можна лише схематично, оскільки ці контури в кожного, власне кажучи, свої. Але, втім, є кілька макрокультурних форматів, які стосуються більшості з нас і які беруть активну участь у процесі смислоутворення в нашій конкретній ситуації. Я говорю про макроформати традиційної, модерної, постмодерної і навіть афтепостмодерної культури. Так історично склалося, що на нашій території вони присутні практично одночасно, просто по-різному заторкуючи своїми смисловими імперативами різних людей, різні регіони, різні покоління.

Яскраво й рельєфно різницю цих смислів успіху можна побачити в тому, як входить в ці культурно задані смисли, наприклад, така цінність, як сім'я. Безумовно, в опитуваннях про цінність сім'ї ми ще довго отримуватимемо одноставно позитивні відповіді, але в даному разі йдеться про зв'язку “сім'я — практики успіху”. І ця зв'язка дуже залежить від культурних контекстів, з якими ми явно чи неявно себе співвідносимо.

Успішна людина традиційної культури — із необхідністю людина сімейна, причому сім'я мислиться як багатопокілінна, наявність дітей безумовно обов'язкова. Успіх розмитий по сім'ї, успіх дітей та онуків — він же успіх батьків. Наприклад, Катерині Білокур, чії праці зараз стали гордістю багатьох музеїв світу, батьки свого часу забороняли малювати, причому в дуже жорсткій формі, аргументуючи це тим,

що це може призвести до найстрашнішого — її ніхто не візьме заміж. Що й сталося: успішна за нашими теперішніми мірками, вона була невдахою в рамках тієї культури.

Модерн зі своїм акцентом на особистості й індивідуальності ці смисли усунув у бік кар'єри, соціального визнання. І сім'я як маркер успіху тут уже закономірно починає відступати, adeptів цього культурного поля вже не лякають розлучення, неповні сім'ї. Один із культових фільмів радянського екрана “Москва сльозам не вірить” свою героїню робить успішною насамперед у кар'єрі, вона поважна і соціально статусна, хоча з сім'єю усе не так однозначно.

Культура постмодерну, що легко грає всіма ідентичностями, схоже, почала з ідентичності сімейної в першу чергу. І тут уже смисл і сім'ї, і батьківства-материнства розмивається до невпізнаності. Формат бебі-фрі, породжений ще за ситуації суперечності між кар'єрою і дитиною, остаточно закріплюється як один із постмодерних форматів сімейних практик. Хоча слід сказати, що розібратися з тим, що значить успішна людина в постмодерному форматі, доволі непросто. Але те, що сім'я тут фігурує дуже мало — це однозначно. Номадичний стиль життя як властивий цій культурі стилезжиттєвий вибір передбачає максимум свободи і відсутність якорів, що її стримують. Сім'я можлива, якщо спроможна в це вписатися.

Зараз на обрії вже проглядається новий культурний контур, що його іноді називають афтепостмодерном — з його фрілансом, дауншифтингом, аутсорсингом, онлайнними аналогами сили-силенної того, що зараз ще існує в режимі оффлайна. Що буде успіхом і сім'єю в цій культурі, якими стануть тут ігри життєтворчості? Сказати важко, але показово, що здатність до творчості, безупинна креативність стає однією з основних характеристик стилю життя людей цієї нової культури. І, можливо, в рамках цієї культури успіх стане не результатом, а процесом, і бути успішним означатиме бути креативним завжди, аж до повсякденного виміру, що раніше завжди видавали на відкуп сфері звичного й рутинізованого. Як тут буде із сім'єю, ще незрозуміло, але те, що ця креативність дасть змогу по-новому подивитися на життєтворчість, це безперечно. Утім, футуристичні прогнози в нелінійному соціумі — річ невдячна через їхню нездоланну варіативність. Можливо, нас попереду очікує зовсім інший культурний формат, про який ми зараз навіть гадки не маємо.

ІГОР МАРТИНЮК, доктор соціологічних наук,
провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Роль цілепокладання в процесі життєтворчості

Наукова школа вивчення життя як творчості, започаткована Лідією Василівною Сохань в останній третині минулого століття, ще за розквіту “розвиненого соціалізму”, не була даниною “казьонному оптимізму” на кшталт “все в ім'я людини й заради людини”. Навпаки, попри проголошуваний офіційний ідеологічний стандарт всебічного й гармонійного розвитку людини наголос робився на індивідуальній “самості”, свободі вільно й самостійно обирати лінію свого життя, а отже, і праві на помилки, відході від норми, оригінальності практик життєздійснення.

Квінтесенцією теорії життєтворчості є активне свідоме ставлення індивідуального суб'єкта до свого життя, розпорядження ним відповідно до своїх цінностей і бажань. А це передбачає, з одного боку, глибoku рефлексію, пізнання й осмислення (а

надалі й неодноразове переосмислення) навколишнього світу й самого себе, своїх можливостей, здібностей, інтересів і потреб. Життєтворчість передбачає як неодмінну умову перетину двох площин — формування й удосконалення світогляду індивіда і практичного життєздійснення, освоєння форм перетворювальної діяльності, інтеграції до соціального світу. В процесі первинної, а згодом і вторинної соціалізації людина несамохіть раз у раз потрапляє у ситуації, що потребують самовизначення, й історію її життя можна у певному сенсі розглядати як низку життєвих виборів, відмову від одних варіантів розгортання життєвого шляху на користь інших. Мірою формування зрілої особистості зростає питома вага самостійності в ухваленні доленосних рішень і водночас відкривається простір для життєтворчості та збільшується відповідальність за оптимальне використання доступних ресурсів і власного потенціалу.

Життєтворчість починається там, де людина свідомо вибудовує з огляду на доступні за даних життєвих обставин можливості (точніше — на своє уявлення про них) власну стратегічну лінію поведінки, зорганізовує власне життя відповідно до намченої програми. Саме створення й реалізацію життєвої програми Л.Сохань визначала як ядро, головний компонент концепції життєтворчості.

Життєва програма — це не помпезний й урочистий документ, що сакралізується й “припадає пилом від урочистостей до урочистостей”. Це робочий інструмент особистості, який операціоналізується в системі життєвих цілей, планів і стратегій. Перші слугують відповіддю на запитання “для чого?”, другі — на запитання “що?”, треті — “яким чином?” має діяти суб’єкт, життєва ж програма має об’єднувати, координувати й узгоджувати всі ці складові, визначаючи порядок реалізації та пріоритетність.

Але чільне місце у цій складній мотивоформувальній системі посідають життєві цілі, які визначають змістову спрямованість життєдіяльності. Цілепокладання акумулює й підсумовує духовно-практичну діяльність суб’єкта стосовно самоусвідомлення життєвого світу і свого місця в ньому, будучи оформленим результатом прагнення змінити наявний стан речей відповідно до своїх потреб. Однак найдосконаліші ментальні конструкти є лише передумовою життєтворчості, якщо не втілюються у щоденні практики цілереалізації. Тож творчий елемент міститься не лише у свідомому виборі мети, шляхів і способів її досягнення, а й у втіленні їх, конкретизації в одному з безлічі потенційно можливих зразків поведінки.

Отже, цілепокладання вносить раціональний момент у процес життєздійснення; самостійність людини у прийнятті доленосних виборів відповідно до поставлених цілей робить її володарем, деміургом власної долі. Однак особистість — не запрограмований автомат, що діє і мислить суто раціонально. До намчених цілей веде безліч стежок, і яку з них людина обере й наскільки успішно подолає цей відрізок життєвого шляху, є показником рівня її життєвої культури й компетентності, зрештою, мірилом мистецтва її життєтворчості.

НАТАЛІЯ СОБОЛЄВА, доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Життєвий вибір як чинник самовизначення особистості

Особистість є специфічним осередком різних соціальних зв’язків і відносин. Її життя розгортається в неповторній індивідуальній біографії, життєвий шлях постає

як власна доля. Особливості сучасного етапу цивілізації відзначені посиленням особистісного начала в соціумі та зростанням претензій особистості на складніші рівні самоорганізації у своїй життєдіяльності. Історичний масштаб життя особистості може обмежуватися конкретною біографією, може стосуватися життя тільки одного покоління, тієї або тієї соціальної групи, а може відповідати масштабу цілої історичної епохи. Життєвий шлях як багатоваріантна історія життя особистості, що визначається конкретними умовами існування та індивідуальними особливостями і можливостями самореалізації, є не тільки історією продуктивного здійснення індивідуального життя, а й творенням людської історії. Особистість не просто живе в заданому світі, але активно перетворює своєю діяльністю і власний життєвий світ, і історію суспільства в цілому.

Одним з найважливіших і найпродуктивніших понять при аналізі життєвого шляху є поняття життєвого вибору. Життєвий вибір — це вчинок в масштабі життя як цілісного феномену. Життєвий вибір дає змогу реально і наочно, а не декларативно виявити, заради чого людина живе, чого прагне, як досягає своєї життєвої мети. В процесі вибору суб'єкт відстоює свої життєві цінності, які виступають змістово-смысловими характеристиками життєвого вибору. Пошук, сприйняття і прийняття або відмова від тих чи інших цінностей визначають духовну біографію суб'єкта, є вузловими моментами або подіями внутрішнього життя, що детермінують життєвий вибір. Саме з такими подіями пов'язані головні якісні зміни в розвитку суб'єкта, динаміка цих змін, реальна перебудова ціннісної системи особистості. Здійснюючи вибір, суб'єкт ухвалює певне рішення і реалізує його. Якісна визначеність обраного рішення щодо життєво важливого приводу і своєрідність його реалізації (а способів такої реалізації може бути чимало в межах того ж таки рішення) є складовими життєвого вибору, його інструментальними характеристиками.

Інтенсивність і насиченість сучасних соціально-історичних процесів, що відображаються в калейдоскопічно швидкій і кардинальній зміні звичних обставин життя, необхідність адекватно і оперативно реагувати на постійно мінливі життєві ситуації зумовлюють перетворення принципів творчого ставлення до життя, оригінальності та продуктивності життєдіяльності з абстрактно-гуманістичного ідеалу на об'єктивно необхідну якість особистості. Творче ставлення до життя полягає в тому, щоб цілеспрямовано і активно змінювати обставини, котрі перешкоджають вільному розвитку людини, а реалізація цього творчого ставлення здійснюється саме через життєві вибори суб'єкта. Здобуття влади над власною долею, можливість регулювати своє життя, підпорядковувати своїм намірам обставини життя і змінювати їх згідно із задуманим спричиняються до того, що творче ставлення до навколишньої дійсності і себе самої стає світоглядним стрижнем особистості. Творча людина прагне не тільки зрозуміти соціальну реальність як історію, як рух з учора через сьогодні у завтра, а й з'ясувати своє місце в цьому русі, знайти та зміцнити зв'язок смислу свого життя зі смыслом часу, в якому вона живе. Кульмінаційними, вузловими моментами цього творчого пошуку є життєві вибори особистості, тобто ухвалення відповідальних рішень щодо кардинальних проблем власного життя і вибір способів реалізації ухвалених рішень. Життєвий вибір відображає сам цей рух, процес індивідуального розвитку, зростання, міру особистої причетності індивіда до суспільної історії та культури. Як початкова точка кожного нового етапу розвитку суб'єкта життєвий вибір найбільш виразно відображає його ціннісні орієнтації й фокусує смислово значущість прийнятого на цій підставі рішення. Саме в ситуації відповідального вибору напряму і стратегії подальшого життя — а по суті, власної долі — проступають справжні, реальні, а не декларовані, життєві орієнтири суб'єкта — прийняті ним головні цінності (самоцінності) життя.

Завдяки здатності здійснювати життєві вибори реалізується властива людині потреба в досягненні максимально можливої повноти життя. Життєвий вибір може бути вчинений одномоментно, особливо в критичній, екстремальній ситуації, що вимагає негайного реагування, але частіше це розгорнений в часі процес, пов'язаний з напруженою “роботою душі”, етичною рефлексією, що веде зрештою до істотних змін у внутрішньому світі суб'єкта.

Так чи інакше, життєвий вибір, чи то стосовно однієї з ліній розвитку особистості, чи то щодо загальної спрямованості життєвого шляху є складним процесом, що залучає до прийняття відповідного рішення і реалізації останнього практично всі підструктури особистості. Як необхідні компоненти життєвий вибір включає:

- постановку життєвих цілей і визначення міри їх пріоритетності;
- вироблення внутрішньої позиції, особистого ставлення до об'єктивних умов, обставин, явищ і власних потреб, що утворюють ситуацію вибору;
- зіставлення імовірних позитивних і негативних наслідків вибору, передбачення його результатів у соціальному та індивідуальному ракурсі;
- визначення життєвої перспективи і складання життєвих планів;
- визначення практичної лінії поведінки й увідповіднення системи поведінкових настанов і регуляторів ухвалюваним рішенням.

Іншими словами, життєвий вибір відбувається в результаті співвідношення етично-світоглядного, ціннісно-цільового і діяльнісно-поведінкового самовизначень суб'єкта. Саме можливість вибору, тобто раціональної, свідомої преференції щодо певної лінії поведінки і життя в цілому є умовою формування відчуття соціальної відповідальності. Вибір нерідко здійснюється в конфліктній ситуації, коли стикаються інтереси суспільства і особистості, власні інтереси індивіда й інтереси тих чи інших соціальних груп. Тому при виборі беруть до уваги не тільки аргументи на користь переваги однієї лінії поведінки порівняно з іншими можливими за даних умов, а й наслідки відмови від інших, альтернативних способів розв'язання питання. Це означає, що суб'єкт несе відповідальність не тільки за обраний шлях розвитку, а й за знехтуване, нереалізоване ним. Селекційна функція життєвого вибору розкривається в процесі відбору новостворених або запозичених поведінкових моделей і стилів життя, що найбільшою мірою відповідають потребам суб'єкта і суспільства на даному етапі розвитку.

ТЕТЯНА ТИТАРЕНКО, член-кореспондент НАПН
України, доктор психологічних наук, звідувачка
лабораторії соціальної психології особистості
Інституту соціальної та політичної психології
НАПН України

Способи оптимізації практик життєконструювання

Процес життєтворчості передбачає множинність смислових бачень себе всередині власного життя. Значущі для особистості культурні тексти вступають з нею у діалоги, породжуючи численні контексти як середовище її існування. Особистість привносить у такі діалоги власні смисли, свої життєві і сімейні історії, набутий досвід. Автобіографування як конструювання життєвого шляху складається на взаємоперетинах цих культурно-індивідуальних контекстів.

Завдяки здійсненню постійного і довільного рефлексійного моніторингу власного життя особистість здатна переінтерпретувати, переоцінювати власні практики, можливості ідентифікування, автономізації, діалогування і, відповідно, впливати на їхні трансформації.

Щоб визначити способи оптимізації практик, слід зосередитися на основних векторах життєконструювання.

Перший — персональний — вектор є конфігуруванням практик, спрямованих на самоідентифікацію, побудову особистістю самої себе. Завдяки активним і пасивним, дискретним і процесуальним практикам особистість поєднує певні оцінки себе, прояви ставлення до себе, експектації з боку оточення, способи турботи про себе у смислові ланцюжки, тематичні серії. Конститууючи себе, вона використовує як креативні, індивідуальні, так і рутинізовані, звичні, фонові способи поведінки — в мегаполісі одні, в маленькому містечку інші.

Другий — просторовий — вектор є конфігуруванням фонових і перетворювальних практик, що продукують актуальну комунікативну територію особистості. Ідеться про способи взаємодії особистості із соціумом, державою, сім'єю, професійною, релігійною та іншими спільнотами. Цей простір значущих стосунків особистості з реальними та уявними "Іншими", маючи внутрішній потенціал до самоорганізації, характеризується динамічністю, схильністю до утворення мереж і лабіринтів. Баланс повсякденних і перетворювальних практик забезпечує для особистості відносну стабільність комунікативного поля, його впізнаваність.

Третій — часовий — вектор є конфігуруванням практик у часі. Ідеться про співвідношення фонових і перетворювальних практик, значущих для певного життєвого етапу, поширених на актуальній історичній дистанції, яку долає особистість. Відповідно до того, як вона тлумачить зміст і значущість того етапу життєвого шляху, який уже пройдено, який переживається тепер і який ще попереду, відбувається процес смислопородження.

Оптимізація практик життєконструювання передбачає оновлені конфігурації персональних практик, спрямованих на самоідентифікування, освоєння значущої для особистості комунікативної території та смислопородження відповідно до відрізку життєвого шляху.

Практики автобіографування є чи не найважливішими і в процесі самоідентифікування, і під час автономізації, що забезпечується новими комунікативними територіями, і в пошуках нових смислів на кожному етапі життя. Намагаючись поліпшити саможиттєпис, людина переходить від констатування низки подій до переосмислення їх, пошуку причинно-наслідкових зв'язків, відкриття нових сенсів. Письмові та усні розповіді про власне життя реально сприяють його змінам, роблять ці зміни зваженішими, осмисленішими, більш підготовленими.

До текстуалізованих способів оптимізації практик слід віднести *реконструкцію* як "латання" дірок в особистісній історії, інструментом чого стає наратив, що змінює композиційно-смислові аспекти автобіографії; новий *монтаж* вже відомих, апробованих наративів, інструментом чого стає ментатив; *фрагментацію* наративу, що сприяє розширенню, розгалуженню значущих для автобіографії смислів; оновлену *фокалізацію* автобіографування, що передбачає зміни фокусу оповідання з егоцентрованого на егодецентрований чи, навпаки, забезпечує збагачення комунікативної структури тексту; *переадресацію* — змінювання адресатів оповідання, що насамперед впливає на комунікативну структуру тексту, а вже через неї на ціннісно-смислову; *рефлексування* — допомогу в усвідомленні ціннісно-смислових, нормативно-регулятивних акцентів у розгортанні саможиттєпису; *демаркацію* кордону, тобто перехід між звичними, повсякденними практиками і практиками новими, ризикованими, перетворювальними.

Такі способи оптимізації автобіографування, як реконструкція, монтаж та фрагментація, спрямовані насамперед на персональний вектор життєконструювання. Завдяки цьому спочатку в автобіографічному тексті, що відтворює минуле, а надалі й у сьогоденній реальності вдосконалюються можливості турботи про себе, апробуються нові аспекти самоідентифікування. Монтаж, фокалізація та переадресація працюють на просторовий вектор життєконструювання, сприяючи особистісній автономізації та поліпшуючи способи взаємодії із соціумом. Відповідно, реконструкція, рефлексування і демаркація кордонів скеровані на оптимізацію часового конфігурування практик життєконструювання, забезпечення множинності особистісних проєктів життя замість єдиного і фатального життєвого шляху.

Об'єднання у нові смислові ланцюги персонального, просторового і часового векторів життєконструювання забезпечує досягнення відносного балансу повсякденних і перетворювальних практик на тлі плюральності цінностей і цілей, нахилів та інтересів розмаїтої особистості.

МИРОСЛАВА КУХТА, кандидат соціологічних наук, викладач кафедри соціології та політології гуманітарного інституту Національного авіаційного університету

Життєві перспективи як засіб саморегуляції особистості

Людині притаманне бажання прожити своє життя якнайкраще, досягнути стану задоволеності життям, тож вона повсякчас має вирішувати, як їй будувати власне життя, до чого прагнути, що добре зараз, а що буде згодом, що слід робити, а з чим — зачекати. Ці питання згодом постають у формі життєвих виборів і впливають на специфіку поведінки людини. Обираючи варіанти бажаного для себе життя, людина здійснює вибір не одноразово — життєві роздоріжжя притаманні усім відріzkам життєвого шляху та різним віковим періодам. Життєві завдання і, відповідно, вибори відрізнятимуться на різних етапах життя, проте є основа, що впливатиме на характер цих виборів, — ціннісні орієнтації індивіда, що зумовлюють формування стратегічних та локальних цілей і, відповідно, особливості життєздійснення. Залежно від цінностей людина обирає способи досягнення бажаних цілей — певні стратегії, що мають привести до успіху. При цьому різними є не тільки уявлення про моделі життєвого успіху, а й шляхи, що ведуть до тієї самої мети. Є шлях, що його називають шляхом життєтворчості (за Л. Сохань), є шляхи, що можна назвати “шляхами більшості”, тобто або шукати власні смисли, або орієнтуватися на ті, що пропонуються як бажані в суспільстві.

Слід сказати, що перспективи життя особистості та життєвий шлях перебувають у тісному зв'язку між собою. Іноді перспективи звучуються (в період суспільних криз чи життєвих негараздів самого індивіда), іноді, навпаки, майбутнє може видаватися яскравим і незорим. Тут, на мій погляд, термін “життєвий шлях” перегукується з поняттям китайської філософії “Дао” — “шлях людини”. Проте життєвий шлях у нашій культурі видається таким, що має бути продуманим наперед, спрямованим у часі, й відсутність перспектив у нашому розумінні — велике нещастя. Натомість поняття “Дао” концентрує увагу людини на часі теперішньому. Крім того, йдеться про те, що в ідеалі кожен мусить орієнтуватися лише на власне са-

мовідчуття, тобто кращого чи гіршого “Шляху” бути не може: “Ви маєте знайти власний Шлях, нічий інший вам не підійде. Будда пройшов Шляхом, Лао Цзи пройшов Шляхом, Ісус пройшов Шляхом, але це вам не допоможе, тому що ви не Будда, не Лао Цзи, не Ісус. Ви це ви, унікальний індивідуум. Тільки знайшовши свою дорогу, тільки проживши своє життя, ви отримаєте Шлях”, — стверджує Ошо у своїй книзі “Дао — історія і вчення”¹. З такого погляду ніхто не може передбачити далеко своє майбутнє, це — життєтворчість у спонтанному своєму прояві.

Специфічні умови розвитку сучасного суспільства, що характеризуються невизначеністю й непередбачуваністю шляхів розвитку, підштовхують до думки, що високоефективний індивід у ньому — це індивід, що здатен швидко адаптуватися до нестабільних умов сучасності, змінювати свою поведінку відповідно до мінливих правил “гри”. А як же тоді перспективи, і куди подітися з думками про майбутнє? Тут, на наш погляд, варто згадати підхід К.Абульханової-Славської. В її концепції особистісної організації часу поняття особистого часу (в яке можна включити і майбутню часову перспективу) розкривається через поняття активності, що є способом організації часу життя, як спосіб перетворення потенційного часу розвитку особистості на реальний час життя. Згодом, за цією концепцією, В.Ковальова виокремила чотири типи регуляції часу:

- стихійно-побутовий (характеризується залежністю від подій, ситуативністю, невмінням зорганізувати послідовність подій та відсутністю ініціативи);
- функціонально-дієвий (уміє організувати та регулювати певні події, проте ініціатива виникає лише актуально);
- споглядальний (характеризується пасивністю і нездатністю організувати час);
- споглядально-перетворювальний (має властивість пролонговано організувати час, що співвідноситься зі змістом життя та логікою суспільних тенденцій).

Саме останній із типів має здатність цілісно і пролонговано регулювати та зорганізувати час, іншими словами, саме ці люди найбільш наближені до творчого проектування і здійснення особистістю свого життя, що (на думку Л.Сохань) і є передумовою повноти самореалізації.

МАКСИМ ПАРАЩЕВІН, кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Сучасна релігійність як прояв життєтворчих орієнтацій

Одним із важливих контекстів, в якому може бути розглянута проблема життєтворчості, є релігійний, оскільки релігія є чи не найтрадиційнішою складовою людського життя. Релігійні вчення зазвичай є цілісним комплексом, пов'язаним з

¹ Ошо. Дао: история и учения / Ошо; пер. с англ. Е.Никитина. — М.: АСТ: Астрель, 2005. — С. 3.

усією системою культури, в межах якої вони виникли, і як такі вони протистоять іншим релігійним комплексам, захищаючи свій ареал, виборюючи монополне право на управління населенням тієї території, на якій вони поширені. Упродовж століть людина, можна сказати, народжувалася у “своїй” релігії, у “своїй” релігійній організації і приймала їх як даність, не намагаючись виносити судження про правильність чи неправильність панівних догматів і ритуалів. Можна припустити, що в домодерні та ранньомодерні часи релігія була справою не стільки особистою, скільки соціальною, колективною. Звісно, завжди були окремі особи та групи, які висловлювали сумніви щодо правильності інтерпретацій релігійного вчення, пропонуваних релігійними “професіоналами”, але таких людей було доволі мало (крім моментів масштабних релігійних інновацій, переворотів), і більшість сприймала їх як еретиків, відступників. Тож для абсолютної більшості людей релігія мала характер догми, тож елементи творчості, самостійного опрацювання та пристосування до своїх цілей та бажань тут були практично відсутні.

Нині в тих країнах, які пройшли шлях модернізації за західним зразком, зокрема й у нашій країні, ситуація кардинально змінилася. Релігія стала переважно справою індивідуальною і, відповідно, суттєво збільшилася творча складова особистої релігійності. І тут ідеться не лише про можливість самостійного рішення щодо того, бути віруючим, атеїстом чи агностиком, а й про можливість самостійного вибору змісту своєї віри.

Для багатьох вірян значною мірою індивідуалізувався сам зміст їхніх релігій. Адже тепер часто можна зустріти готовність віруючих самостійно формувати свої уявлення в межах віровчення або виходячи за його межі. Тобто, з точки зору традиційних релігій, проблема не в тому, що віруючі погано обізнані з основами своїх віровчень (така ситуація якраз є історично природною; більшість завжди доволі по-верхово обізнана з догматичними складовими релігії й зосереджена здебільшого на зовнішніх її виявах, ритуалах та формальній належності), річ у тому, що віруючі починають ставити під сумнів трансльовані релігійними організаціями істини, намагаючись самостійно визначати, що вони вважатимуть за правильне, а що відкидатимуть. Стає поширеним релігійний пошук, релігія стає справою вибору, а не автоматичного прийняття того, що переважає серед більшості, того, в чому людина виховувалася.

Понад те, сучасні віряни готові не лише переструктурувати вчення своєї релігії (сприймаючи його не цілісно, а обираючи прийнятну комбінацію елементів), а й комбінувати його зі вченнями інших релігій, запозичуючи уявлення, кардинально розбіжні з їхнім “рідним” віруванням. Наприклад, християни можуть приймати вірування в переселення душ, що абсолютно суперечить християнському вченню про життя після смерті.

Іншим проявом релігійної індивідуалізації і, відповідно, більш творчого ставлення до сфери релігії й до формування особистої релігійності, є суттєва дисперсія релігійного поля. Якщо навіть на початку ХХ століття релігійна (християнсько-православна) однорідність для етнічно українського та російського населення на нашій території була звичайною річчю, то сьогодні ми маємо бурхливе зростання різноманітних нетрадиційних релігій, які мають як західне (переважно різноманітних протестантських напрямів), так і східне походження. Дедалі більша кількість православних та греко-католиків, незадоволених діяльністю тих релігійних організацій, до яких вони формально належали, роблять свій вибір на користь нетрадиційних релігійних рухів. У переважній більшості це рухи, які мають християнське підґрунтя, що свідчить про те, що навіть творчі орієнтації зазвичай є обмеженими певною сформованою раніше світоглядною базою, і творчість здійснюється переважно в межах цих засад.

Варто відзначити, що змальований вище стан стикається з достатньо толерантним сприйняттям з боку суспільства. Звісно, ця толерація не є абсолютною, оскільки більшість православних та греко-католиків доволі позитивно сприйняли би зменшення іншорелігійного “вторгнення”. Але це є цілком нормальна ситуація, оскільки повного прийняття “іншості” в релігійній сфері бути не може, внаслідок претензії кожної релігії на вищу істину (тому тих, хто цю істину не визнає, у ліпшому разі можуть вважати такими, що помиляються). Мінімальність відкритої агресії щодо інших конфесій є цілком позитивним моментом нинішньої релігійної ситуації і сама по собі є результатом індивідуалізації та зменшення соціальної значущості релігії.

ОЛЕКСАНДР РЕЗНИК, доктор соціологічних наук,
провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Громадянські практики як форми соціальної творчості

Концепція життєтворчості Л.Сохань ґрунтується на діяльнісному підході, коли здійснення творчої продуктивності особистості базоване на потенціалі власного життя, власного досвіду. У громадсько-політичній сфері поведінковими виявами життєтворчості можна вважати громадянські практики як індивідуальні чи колективні форми дій з метою впливу на політичні інститути. Саме громадянськими практиками, які відіграють активну роль у формуванні нової нормативної системи перехідних суспільств, до яких належить і українське, закріплюється необоротність соціальних і політичних змін. Саме здатність суб'єктів громадянських практик змінювати політичні інститути та впливати на нормативну систему виокремлює їх як форми соціальної творчості.

Через громадянські практики виявляється феномен громадянськості — усвідомлення громадянином своїх прав та обов'язків у житті країни, створення умов для якнайповнішого розкриття всього потенціалу людини, її творчого самовираження. Інтенсифікація людського чинника дає змогу ефективніше розв'язувати суспільні проблеми. Громадянські практики, крім неелекторальних форм політичної участі, передбачають членство у громадських організаціях, участь у справах місцевої громади та різного роду контактування з установами чи організаціями. Отже, поняття громадянських практик позначає сукупність дій, які під впливом різних детермінантів зароджуються, усталюються і поступово заповнюють неінституціоналізований простір, позаяк здатні трансформувати політичні структури та соціальні відносини.

Теоретичне осмислення ролі громадянських практик як форми соціальної творчості пов'язане з марксистською ідеєю революційного “праксису”, яка робить наголос на активності та перетворенні, звертаючись насамперед до людської дії у природному та людському світах, коли наголошується роль дії в перетворенні світу, пріоритет дії над думкою. Практика визначається як чуттєво-предметна форма життєдіяльності суспільно розвиненої людини, а зміст її зводиться до засвоєння природних чи соціальних сил. Будучи доцільною діяльністю, практика виступає як цілісна система операцій і розкриває свою сутність у низці моментів; це — мета, сама доцільна діяльність, предмет, засоби, результат практичної діяльності. В цьому контексті категорія практики тісно пов'язана з такими поняттями, як діяльність, праця,

виробництво. Якщо праця фіксує діяльність індивіда як суб'єкта економічних відносин, то практика – це чуттєво-матеріальна діяльність, взята в її сукупно-суспільній формі.

У такому розумінні це поняття було розроблене і набуло поширення у працях А.Грамші, Д.Лукача та Л.Альтюсера. Завдяки поняттю “практика” в рамках марксизму привертається увага до соціально-творчої природи соціальних інститутів, а також до можливості їх зміни, тобто до здатності людини до свободи, якої неможливо досягнути повною мірою на індивідуальному рівні. Марксистське розуміння практики має виявлену сфокусованість на її предметно-виробничому характері, оскільки для діалектичного матеріалізму практика є застосуванням матеріальних засобів у процесі зміни та пізнання матеріальної дійсності. Зокрема, у соціологічних словниках концепт “праксис”, почасти на підставі ранніх творів К.Маркса, набуває двох близьких значень. По-перше, практика інтерпретується як дія, протилежна філософській спекуляції. По-друге, це поняття передбачає таку фундаментальну властивість людського суспільства, як матеріальне виробництво для задоволення основних потреб. У марксизмі поняття “практика” стало фундаментальною категорією, за якою марксистський світогляд відрізняється як від ідеалізму, так від попередніх форм матеріалізму. Марксизм розуміє практику як цілеспрямовану (зокрема, політичну) діяльність зі зміни матеріального і соціального світу, в тому числі самої людини.

Проблему соціальної творчості через зростання громадянської активності переважно пов'язують із природним розвитком людської цивілізації. Думка про те, що характер політичної інституціоналізації за певних умов чи ситуацій залежить від активної верстви населення, не є новою. Власне, А.Турен звернув увагу на те, що за доби модерності на передній план виходить дієвець як утілення суб'єкта. Дієвець відрізняється від решти учасників суспільного життя своїм прагненням не зважати на усталені правила, не пристосовуватися до наявних умов, а утвердити свої власні потреби. Соціальна система в теорії Турена виглядає як система історичних (соціотвірних) дій, здійснюваних соціальними акторами з метою формування нових суспільних відносин. Критерієм класового розшарування суспільства у Турена є не багатство чи влада, а міра класового контролю над історичністю (перспективними ціннісними орієнтаціями, соціальними накопиченнями, вилученням та виробництвом ресурсів розвитку). Ключовим є те, що перспективні ціннісні орієнтації (культурна модель майбутнього) набувають законних форм у разі перетворення їх на державну ідеологію. Відтак, майбутній розвиток виявляється не предметом добровільного суспільного вибору на підставі громадянської згоди і міжгрупових конвенцій, а об'єктом примусового диктату тієї групи, інтереси і волю якої культурна модель майбутнього найбільшою мірою виражає.

НАТАЛІЯ БОЙКО, кандидат соціологічних наук,
старший науковий співробітник відділу соціальної
психології Інституту соціології НАН України

Соціально-психологічні особливості владної еліти у вимірі суспільної життєтворчості

Здавалося б, вивчення владної еліти — доволі прагматичного і навіть цинічного сегмента нашого суспільства — вимагає від дослідника такої самої позиції, як і для особистісного включення й усвідомлення досліджуваного об'єкта. Проте ви-

вчення еліт у традиціях концепції життєтворчості, що трактує життя як творчий процес, дало нам змогу підійти до вивчення владної еліти і соціальної взаємодії в суспільстві ширше, ніж це було раніше заведено в науковій спільноті, що вивчає ці проблеми.

Зазначу, що період суспільних трансформацій пов'язаний зі змінами в системі соціальних норм, очікувань, цінностей різних верств суспільства. За таких умов особливості функціонування елітних груп суспільства більш ніж коли-небудь зумовлюють напрям суспільного розвитку, а соціальні та соціально-психологічні характеристики представників еліти являють собою один із найважливіших показників актуального стану суспільства і можливих перспектив його подальшого розвитку.

Мною була розроблена методика вивчення соціально-психологічного образу владної еліти. Розкриття образу групи здійснювалося за самооцінними характеристиками її представників. Аналізувалися відповіді на два запитання: “Які риси, на Вашу думку, мають бути властиві людині, яка належить до правлячої еліти?” і “Які риси, на Вашу думку, найбільш характерні для нашої правлячої еліти?”. Оцінка якостей фіксувалася за шестибальною шкалою від найменш необхідних / властивих до найбільш необхідних / властивих еліти якостей. Для оцінювання для обох запитань пропонували перелік із 14 особистісних якостей — освіченість, компетентність, ерудованість, порядність, принциповість, ідейність, патріотизм, толерантність, відповідальність, цілеспрямованість, ініціативність, рішучість, гнучкість, впевненість. Таким чином, у результаті було отримано два узагальнені портрети групи — ідеальний образ і реальний портрет владної групи (представника владної еліти).

Наведені якості можна умовно розподілити на три групи, що репрезентують: когнітивний (або гносеологічний) потенціал групи (*1-ша група якостей*), що включає психологічні якості, з якими пов'язані пізнавальна, інформаційна, освітня можливості людини. Моральний (або аксіологічний) потенціал (*2-га група якостей*), що визначається якостями, котрі мають ціннісну, моральну спрямованість, забезпечують дотримання моральних принципів. Вони характеризують людину в контексті спрямованості та форм її поведінки. Діяльнісний (практичний) потенціал (*3-тя група якостей*) зумовлює функціональні можливості розв'язання проблем. Сила, енергія, з якими людина домагається цілей, вміння долати труднощі, послідовність дій в обстоюванні своїх поглядів і виконанні прийнятих рішень.

За результатами факторного аналізу було виокремлено три чинники, що виявилися близькими до вирізнених вище груп соціально-психологічних якостей, — когнітивний чинник (1-ша група) об'єднує такі характеристики, як освіченість, компетентність, ерудованість, гнучкість, толерантність; до морального чинника (2-га група) увійшли порядність, патріотизм, відповідальність, принциповість; нарешті, діяльнісний чинник (3-тя група) утворили цілеспрямованість, рішучість, впевненість, ініціативність.

На думку експертів, ідеальний образ представника владної еліти утворюється на основі збалансованого наповнення всіма трьома виокремленими групами якостей, хоча дещо сильніше акцентується важливість моральних якостей. Реальний образ вирізняє очевидне переважання якостей, що становлять 3-тю (діяльнісну) групу (46,5%), тоді як когнітивні та моральні якості присутні меншою мірою (їх відзначили відповідно 27,9% і 25,5% опитаних).

Результати аналізу свідчать, що ідеальний образ лідера — це образ людини, в якій поєднуються не тільки рішучість і впевненість у собі, а й порядність, принциповість і відповідальність. Але й уявлення про необхідність наявності у лідера

моральних якостей ще не нівелювалося у свідомості представників владних структур.

Характеризуючи результат порівняння двох образів представника владної еліти — “Реального-Я” та “Ідеального-Я”, можна вказати й на те, що йдеться про самооцінку групи, і ця самооцінка не є завищеною, що може дати поштовх до подальшого творчого розвитку людини, ясна річ, за наявності такого бажання.

Формування певних рис аж ніяк не зумовлене суто генетично, а є водночас результатом певних життєвих впливів, актуалізуючи також активний позитивний процес життєтворчості представників владних еліт.

Очевидно, що гармонія соціальних рис характеру певною мірою пов’язана з гармонійною організацією суспільства. Система потреб, цінностей, тип особистості загалом формуються під впливом життєвих обставин, в яких той чи інший тип має свої переваги; він може закріплюватися або змінюватися залежно від ситуації. Але якщо до розвитку якостей підходити з точки зору гармонійного розвитку особистості, то оптимальним варіантом буде пропорційна зваженість усіх складових. Рівномірне співвідношення і розвиток усіх груп якостей мають сприяти гармонійному розвитку людини, усебічному розкриттю і прояву її кращих внутрішніх якостей.

ВАЛЕНТИНА НЕЧИПОРЕНКО, доктор педагогічних наук, директор Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатoproфільного центру

Інноваційний розвиток навчально-реабілітаційного центру на засадах педагогіки і психології життєтворчості

Як відомо, “немає нічого більш практичного, ніж хороша теорія”. Тому закономірно, що впродовж багатьох років науково-педагогічний колектив Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатoproфільного центру успішно здійснює інноваційно-пошукову роботу на основі положень педагогіки і психології життєтворчості.

У перебігу розбудови інноваційної освітньо-реабілітаційної системи перед педагогічним колективом постали стратегічно важливі питання: як не допустити завуженого варіанта реабілітаційної педагогіки, не обмежитися вузькими рамками коригувально-розвивальної діяльності? За рахунок якої теорії можлива реалізація принципу особистісної спрямованості освітньо-реабілітаційного процесу?

На допомогу прийшла концепція життєтворчості особистості, її ідеї надихнули колектив закладу на розроблення нової філософії освіти як процесу створення збагаченого освітнього простору для набуття дитиною здатності до вільного, свідомого життєвого самовизначення, опанування потенційно можливих ресурсів успішного подолання власних проблем. Системне реформування освітньо-реабілітаційної системи Хортицького центру в контексті життєтворчої парадигми здійснювалося впродовж двадцятирічної експериментальної діяльності, результатом якої є створення Школи життєтворчості — інноваційного закладу, що втілює ключові пріоритети освіти XXI століття.

До структури закладу входять: обласний центр ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів; санаторна загальноосвітня школа-інтернат I–III рівнів акредитації із дошкільним відділенням і спеціальними класами для дітей, які потребують ко-

ригування фізичного розвитку; коледж I–II рівнів акредитації із педагогічним, художнім відділеннями та відділенням ландшафтного дизайну. Організаційна, змістова та методична наступність коригувально-реабілітаційної діяльності фахівців зазначених підрозділів дає змогу реалізувати на практиці оптимальний підхід до медико-психолого-педагогічного супроводу становлення дитини з обмеженими можливостями здоров'я як творця та проектувальника власного життя, забезпечити безперервність життєтворчого зростання особистості — із перших років життя до моменту отримання диплома, можливості самостійно жити, працювати й інтегруватися в соціум у новій якості.

Структурно-функціональне взаємодоповнення освітньо-реабілітаційних підрозділів закладу зумовлює появу синергетичного ефекту — виконання Хортицьким центром соціокультурної місії Школи життєтворчості. Оскільки “все пізнається у порівнянні”, її характеристики можна визначити у зіставленні з традиційною загальноосвітньою школою.

Якщо традиційна школа за мету ставить підготовку учнів до життя, то Школа життєтворчості — це простір життя дитини, реалізації її вітальних, духовних потреб та інтересів, культури життєвого самовизначення. Традиційна загальноосвітня школа зазвичай працює в режимі функціонування, тоді як Школа життєтворчості зможе виконувати своє призначення лише за умови роботи в режимі випереджального, проектного розвитку. Якщо у традиційній школі нововведення мають епізодичний характер, то Школа життєтворчості характеризується перманентністю інноваційного процесу, який охоплює всі аспекти життя дитини та навчального закладу. Основу освітніх результатів традиційної загальноосвітньої школи становлять знання, вміння та навички, тоді як у Школі життєтворчості розвиваються ключові життєві компетенції дитини, завдяки чому вона набуває здатності використовувати знання як інструмент розв'язання життєвих проблем.

Експериментальна діяльність Хортицького центру як Школи життєтворчості набула суспільного визнання. У 2007 році йому надано статус інноваційного, а 2010-го — національного закладу. Почесні статуси сприяють поширенню інноваційного досвіду в різних регіонах України, становленню закладу в новій якості — як флагмана вітчизняної освіти, генератора прогресивних освітянських ідей.

НАТАЛІЯ ГОРДІЄНКО, кандидат соціологічних наук, заступник директора з науково-методичної роботи Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатoproфільного центру

Організація соціальної і життєвої практики учнів як пріоритет діяльності Школи життєтворчості

Одним із пріоритетів розвитку у школярів життєвої компетентності та здатності до успішної життєтворчості є залучення їх до соціальної та життєвої практики. Саме практика висуває перед дитиною актуальні життєві проблеми, без чого вона ніколи не стане життєстійкою особистістю, готовою йти вперед, випереджати, а не наздоганяти суспільний поступ.

Важливість соціальної практики як пріоритетного засобу соціалізації людини вимагає створення в навчальних закладах умов для того, щоб учні у процесі практичної суспільно значущої діяльності пізнавали закономірності та механізми су-

спільного життя, вчилися розв'язувати актуальні соціальні проблеми. Сучасна школа має подолати обмеженість соціального простору розвитку учнів і вийти на шлях розвитку освітньої системи як відкритої, громадсько-активної, базованої на засадах партнерства, координації зусиль суб'єктів виховання.

У контексті загальноцивілізаційних викликів XXI століття значення життєвої практики зростає прямо пропорційно тим загрозам, які несуть суспільству люди, позбавлені здатності до життєпізнавальної діяльності та життєтворчості. Динамічне, інформатизоване та глобалізоване суспільство потребує далекоглядних керівників і практичних працівників, здатних бачити як актуальні проблеми, так і перспективні потреби, працювати в режимі випереджального, інноваційного розвитку. За цих умов завдання школи — організувати ефективну життєву практику особистості, забезпечити її становлення як дослідника та проектувальника власного життя.

Усі ці завдання ефективно розв'язує колектив Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру в рамках Всеукраїнського соціально-педагогічного експерименту, присвяченого проблемі розвитку соціальної та життєвої практики учнів у системі компетентісно спрямованого освітньо-реабілітаційного простору. В перебігу інноваційної діяльності впроваджено системний підхід до організації соціальної та життєвої практики як підсистем цілісної системи практико-зорієнтованої життєтворчості учнів.

Соціальна практика є організаційною формою, механізмом передання учням соціального досвіду, залучення їх до соціальної творчості, суспільно корисної праці, продуктивної освіти. Відповідно до цих пріоритетів підсистема соціальної практики школярів складається із шести компонентів: пропедевтичної, творчої, управлінської, виробничої, дослідницької практики і практики соціального служіння. Соціальна практика реалізується в таких організаційних формах, як участь у роботі учнівсько-студентського самоврядування, у соціальних і соціально-педагогічних проєктах, професійні випробування і стажування на підприємствах, в організаціях та інших установах, з якими укладено відповідні домовленості, робота у виробничих майстернях, зустрічі зі спеціалістами, волонтерська робота в громадських організаціях, соціальних службах, дитячих будинках, соціальне служіння, патронат, участь у роботі дитячих та молодіжних організацій, які реалізують соціально значущі програми, шефство над історичними та культурними пам'ятками.

Підсистема життєвої практики включає такі компоненти, як життєві дослідження, життєве проектування і життєві інновації учнів. Організаційними формами реалізації життєвої практики учнів є життєпізнавальні дослідження в рамках підготовки випусків Всеукраїнської газети "Майстер-клас", дослідження життя літературних героїв на уроках літератури, аналіз нарративів, які репрезентують закономірності та принципи життя, впровадження програми "Мистецтво життєвого проектування", складання вихованцями життєвих проєктів, індивідуальних і групових життєтворчих портфоліо, розроблення та реалізація самоосвітніх і самовиховних програм.

Інноваційний досвід Хортицького центру засвідчує, що для перетворення набутих учнями знань, умінь і навичок на якісно нову характеристику — життєву компетентність — необхідне залучення їх до соціальної практики як її повноправних суб'єктів. Виховна система закладу має бути осередком активної діяльності всіх дітей, їхнього самоврядування, колективної відповідальності та співтворчості. Перебудова на цих засадах діяльності навчально-реабілітаційного центру передбачає його розвиток як відкритої соціально-освітньої системи, здатної забезпечити ефективну соціалізацію і повноцінну життєтворчість всіх дітей незалежно від стану здоров'я.

ЄВГЕН ГОЛОВАХА, доктор філософських наук,
завідувач відділу методології і методів соціології
Інституту соціології НАН України

Час життєтворчості: минуле, теперішнє, майбутнє

Я б хотів спинитися на одному важливому аспекті життєтворчості, з яким пов'язана наукова праця Лідії Василівни Сохань, її учнів, послідовників та однодумців. Творче ставлення до життя передбачає не останньою чергою здатність зрозуміти й ефективно використовувати час життя. Практика використання часу життя у школі життєтворчості просто вражає. Перші монографії, що вийшли друком кілька десятиліть тому, не втратили наукової цінності. Їх читають і цитують молоді психологи, соціологи, педагоги. З'являються нові праці, що враховують реалії сьогодення. Для школи життєтворчості час не зупиняється і не йде у порожнечу. Змінюється тематика, з'являються нові орієнтири наукового пошуку, але незмінним залишається подієва насиченість і гармонійний взаємозв'язок модусів часу — минулого, теперішнього і майбутнього.

Саме ці характеристики часу життя опинилися в центрі уваги двох співробітників відділу філософських проблем психології Інституту філософії АН УРСР, коли в ньому на зламі 70–80-х років минулого століття почали проводити перші дослідження способу і стилю життя особистості. У ті часи ще не було терміна “життєтворчість”, але ставлення до життя і роботи у відділі було цілком творчим. І наші з Олександром Кроніком дослідження дістали в ньому підтримку, попри те, що були дуже далекі від ідеології. Чому я спиняюся саме на цьому аспекті нашої роботи? Річ у тім, що Інститут філософії АН УРСР розглядався владою за тих часів передусім як ідеологічна установа, і зовсім “безідейні” концепції на кшталт психологічного часу не заохочувалися. Але й у цій атмосфері в деяких відділах інституту філософські та психологічні дослідження залишалися за суттю ціннісно нейтральними. Так сталося і з концепцією психологічного часу, котра сьогодні сприймається як абсолютно природна складова тематики життєтворчості. Однак 1983 року, коли ми з Олександром Кроніком підготували монографію, в якій цю концепцію було викладено, дирекція Інституту не задовольнилася двома традиційними рецензіями, а зажадала додаткових. Зрештою книга стала унікальною принаймні тому, що в ній значилися чотири офіційні рецензенти. Після рекомендації до друку книжка несподівано зникла із видавничих планів, і довелося нам і Лідії Василівні докласти неабияких зусиль, щоб її відновили в плані видань наступного року. Але до того часу ми вже опублікували кілька статей у науково-популярному часопису “Знання—сила”. Після виходу книги у 1984 році було проведено експеримент з читачами часопису й отримано дві тисячі листів... Було отримано унікальні дані про сприйняття часу життя людьми з усіх регіонів Радянського Союзу. За цими публікаціями нас знайшли режисери науково-популярного кіно, і ми зняли з ними два фільми: “Інтерв'ю із самим собою” на “Київнаукфільмі” (режисер В'ячеслав Прокопенко) і “Стріла часу” — на Горьковській студії (режисер Юрій Беспалов).

Здавалося б, усе це діла далекого минулого. Проте особливістю наукової школи, заснованої Л.В.Сохань, є насамперед живий зв'язок часів. І коли ми з Олександром Кроніком, який уже давно облаштувався у США, вирішили зорганізувати конференцію, присвячену 25-літтю методу вимірювання психологічного часу — каузометрії, то найкращий відгук здобули у відділі соціальної психології, яким на той час керувала О.Г.Злобіна (до речі, багато аспірантів Лідії Василівни в різний час очолювали відділ, і кожен зробив свій внесок у його розвиток і творчий потенціал). Разом зі співробітниками відділу нам вдалося провести конференцію, в якій взяли участь

психологи та соціологи пострадянського простору — від Петропавлівська-Камчатського до Риги. Ми вкотре переконалися, що результати багаторічної роботи відділу не втратили актуальності й сприймаються нинішніми психологами як важлива складова їхніх сучасних наукових пошуків. Не випадково, мабуть, міжнародний проект з організації конференції, що включив публікацію кількох книжок і широко висвітлювався у ЗМІ, здобув “Золоту Психею” як найкращий психологічний проект року.

З точки зору перспективи школи життєтворчості важливе не тільки те, що і сама Лідія Василівна продовжує активно працювати, і два покоління її учнів зберігають інтерес до досліджень особистості в її життєвому просторі та часі. В останні два десятиліття життєтворчістю всерйоз захопилися практичні психологи і педагоги. “Уроки життєтворчості” в сучасній педагогічній практиці стають дедалі важливішою складовою гуманістичної трансформації системи освіти. Сьогодні на наших ювілейних зборах присутні психологи, соціологи та педагоги. Об’єднує нас і бажання відзначити заслуги Лідії Василівни, і впевненість у перспективності створеної під її керівництвом школи життєтворчості.